

to učinili kada je riječ bila o vožnji senatora Ableuhova u kočiji kroz carski Petrograd u romanu Bjeloga". Ovo je filmično viđenje »izgubljenog« prostora iz perspektive budimske tvrdave i Grada, ali i s *panoramom* Pešte u daljini, ujedno naglašeno zvukovnim znakom sinkopa – pojmom koji pripada jazzu, pa je tako dvostruko obilježeno onim umjetničkim oblicima koji su djelovali na avantgardu. Vrijeme je, dakako, poslijeratno, u biti revolucionarno, i ova Kamilova vožnja koja završava eskapističkim motivom »odlaska u noć«, ujedno je sinteza svih budimskih vizualnih motiva s vlakovima, restoranima, »operetnim« prizorima madžarske državnosti i svagdana viših društvenih slojeva, aristokratskih i upravljačkih, ali i *farewell* Kreležina Kamila svjetu njegove mladosti, bajronistički oproštaj s motivom Matoševe željeznice koju »guta već daljina«¹² kao zvukovnim znakom širokoga otvorenoga prostora, obilježenoga i ovdje »crnom dunavskom vodom«, prostora, dakle, podunavskog, kojemu Kamilo zapravo i pripada. Zatvoreni pak prostor koji je u početku romana predložen kao cilj putovanja Kamilova oca, na mjestu gdje se zapravo nedovršeni roman prekida, postaje mjestom »odlilanja« nje-gova sina, ali ovo filmsko i panoramično viđenje uključuje u sebi ne samo elemente eskapističkoga osporavanja, već i nostalгије.

* Referat pročitan na Simpoziju o Kreleži u organizaciji madžarske akademije znanosti, Saveza madžarskih književnika i Hungarološkog instituta u Novom Sadu 2. prosinca 1982. u Budimpešti.

Bilješke

1 L. Bocarić, *Veduta u: Enciklopedija likovnih umjetnosti* 4, Zagreb 1966, str. 500.
2 Uz citate navodnjem skraćeno naslove poglavljia, a zatim i svezak i stranicu izdanja M. Krelež, *Zastava 1 – 5, Sarajevo 1979*. Ovdje navodni naslove poglavljia u cijelinu i ističem riječ koju su postale temeljem kracicama: *Audijencija* kod madžarskog ministra predsjednika; *Joja u Glinu*, a *Kamilo u Hungaricum; Smrt Presvetog; Večera kod starog Kamratha; U sjeni Jolandine smrti (Jolanda); Zavarske trube; Te Deum za pobedu kod Przemyslia; Srebrni pir u domu Jurjeveših; U mečavi (Mečava); Objed u Grand hotelu (Grand hotel); Ljubav na odru; Finale; Pokoj vječni daruj im, gospodine.*

3 Usp. A. Flaker, *Poetika osporavanja*, Zagreb 1982, str. 230-231; *Railway Lyrics: Slavic Forms, Canadian Review of Comparative Literature*, June 1982, str. 183 – 184.

4 Usp. J. Willett, *Expressionism*, njemački prijevod *Expressionismus*, München 1970, str. 169 (s reprodukcijom). Usp. također željezničke motive u Stančićevu slikarstvu, redovno u sprez s motivima »sjećanja« na djetinjstvo, osamostaljene pak u *Lozionici* (1973) i *Kolodvoru* (1967). Vidi I. Zidić, *Miljenko Stančić (1926 – 1977)*, Zagreb 1979, sl. 115, 116.

5 Usp. P. Dobrović, *Retrospektivna izložba* (Katalog). Muzej savremene umetnosti, Beograd 1974, sl. 119, 128.

6 Usp. M. Krelež, *Izlet u Rusiju*, Zagreb 1926 str. 75. i moj komentar u članku A. Flaker, *Revolutionarni Kremić Miroslava Kreleža, »Oko« X, 1982, 256, str. 14.*

7 »Kroz masu krvavih pitanja om melankolično zuri u prividno nepomično ogledalo Dunava i, buljeći u tešku vodoravninu njegove mase što se sablasno miče i prolazi / . . . Ady služi Dunav sluša teće i veselo ispire sve laži i kako ka sifing ironično klokoče ta bijeda, strašna voda što nosi sa sobom sve tajne nijemo i postojano već hiljadne godine«. *Madžarski lirik Andrija Ady*, 1930, u: M. Krelež, *Esej 2, Sarajevo 1979, str. 60.*

8 Dekorativnost Stančićeva slikarstva Krelež u eseju *Miljenko Stančić* (1964) uspoređuje s likovnim svjetom »bazarskih igračaka«. Usp. I. Zidić, cit. djelo, str. 196.

9 U Babeljevoj noveli *U svatogog Valenta* (1924) provincialno-barokni Krist svojom nenadnom iluzionističkom pojmom djeluju čak na fabularni rasplet novele. O tome pišem na drugom mjestu.

10 Usp. *Ekspresionizam i hrvatsko slikarstvo* (katalog). Umjetnički paviljon u Zagrebu, Zagreb 1980, str. 15, 18.

11 Usp. A. Flaker, *Roman o revolucionarnom gradu, »Umjetnost riječi«* XX, 1976, 4, str. 471.

12 Riječ je, dakako, o završnici Matoševa impresionističkog *Notturna* (1914). Usp. A. G. Matoš, *Sabrana djela V*, Zagreb 1973, str. 111.

pripovedačevo lirska ja: »dnevnik o čarnojeviću«

boško tomašević

1. Logika monološkog organizovanja pripovedne strukture teksta

Fenomenologija monološkog organizovanja pripovedne strukture romana u prvom licu jednine je bitni korak u našem istraživanju. Za nas je ova analiza važna jer pod vidom praktičkog posmatranja pojma pripovedačevo lirskega Ja, kao i raskrivanja lirskega iskaznog subjekta u sistemu Ich-roma, ilustruje jedan od odlučujućih momenata u istoriji srpskog romana u prvom licu jednine. Primere na kojima ćemo zasnovati naša razmatranja našli smo u delima: »Dnevnik o Čarnojeviću« (1921) Miloša Crnjanskog, »Koren vida« (1928) Aleksandra Vuča, »Bajka« (1966) Dobrice Čosića, »Bašta, pepeo« (1965) Danila Kiša, »Dolazak na kraj leta« (1970) Boška Petrovića i u nedovršenom romanu Skendera Kulenovića »Ponornica« (1977).

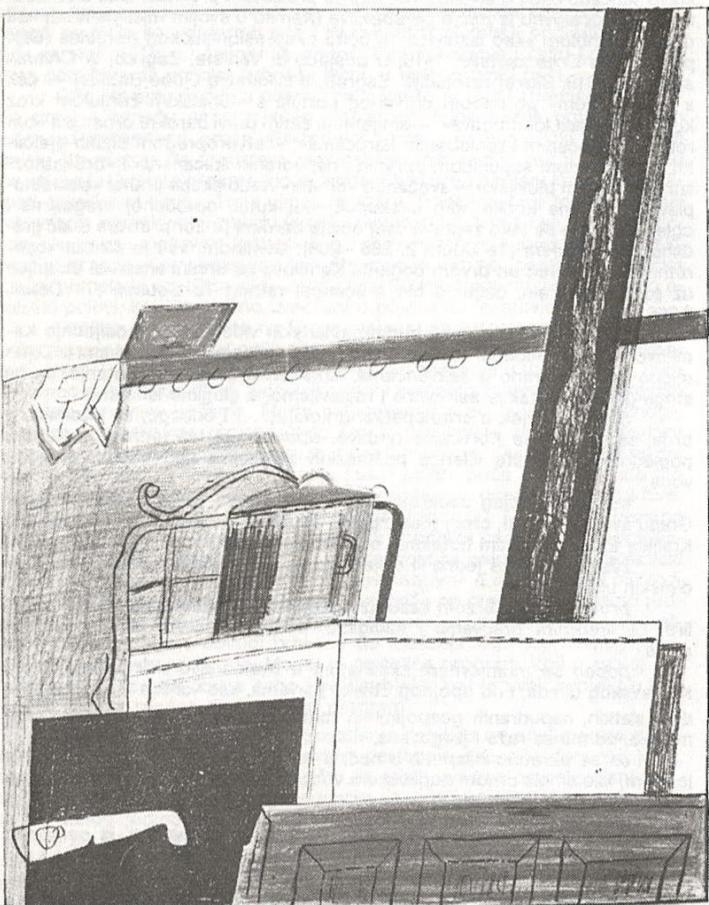
Prvi roman koji ćemo u okviru ovih analiza razmotriti je »Dnevnik o Čarnojeviću« Miloša Crnjanskog, objavljen 1921. godine. Poslednji primer na kojem ćemo se zauštaviti je roman Skendera Kulenovića »Ponornica«, objavljen 1977. godine. Vremenski raspon koji smo ovom analizom obuhvatili iznosi gotovo 60 godina. Vremenski raspon, recimo još i to, koji nas deli od Sterijinog »Romana bez romana« (1838) do »Dnevnika o Čarnojeviću« (1921) iznosi preko 80 godina. Tih 80 godina, iako u istoriji srpskog Ich-roma ne čine posve prazan list, iznredile su, napokon, jedinstveno delo: »Dnevnik o Čarnojeviću«. Ovo neobično delo, koje stoji na početku svih potonjih srpskih lirske romana, ovlađalo je celinom iskustva evropskog lirske romana i na ovom tlu osmislio ono što, u odnosu na Floberov »Novembar« (1842), čini osamdesetogodišnje zakašnjenje, kao što je svojom pojavom na ovom tlu upotrebljeno i utemeljilo ono što lirski roman uopšte jeste.

Ostaje nesumnjivo: »Dnevnik o Čarnojeviću« je po sebi i za sebe, u iskustvu srpskog lirske romana, primaran fenomen, ali i u odnosu na potonje iskustvo srpskog lirske romana, takođe, zadržava karakter primarnog fenomena; sa stanovišta tematike koju na ovom mestu isključivo obrađujemo, biva u jednoj zaoštrenoj formulaciji paradigmili ili »oblikotvorna radio-nica poetes i mimetes« koji se služi jezikom lirskego iskaznog subjekta u sistemu fikcionalnog roda kakav je roman u prvom licu jednine. Ovo iskustvo romana, mišljenja smo, nije »znanu u prethodnoj opštosti« srpskog Ich-roma. S druge strane, ovo iskustvo srpskog Ich-roma u tolikoj je meri bitno iskustvo lirske romana uopšte, da je upravo stoga »upućeno na stalno potvrđivanje«, pa samim tim, nužno, samo postaje zbiljska opštost u koju se književnoteorijska misao, kao i misao filozofskog diskursa, uklapa na posve prirodan i logičan način.

Logika monološkog organizovanja pripovedne strukture »Dnevnika o Čarnojeviću« Miloša Crnjanskog sadržana je u »načinu bivstvovanja same fikcije«, koja je po svojoj biti upućena na doživljajno polje *lirskega iskaznog subjekta* koje je pripovedač sam. Drugim rečima, »lirski iskazni subjekt ne pretvara objekt doživljaja, već doživljaj objekta u svoj iskazni sadržaj«¹³ – kako, u kontekstu razmišljanja o prirodi lirske romana i lirskego iskaznog subjekta uopšte, veli Kete Hamburger. Upravo ovo, na primeru koji smo izabrali, valja pokazati i dokazati.

Govoreći u četvrtom poglavljaju (stavak A/c) o lirske romani (The Lyrical Novel), rekli smo da ovaj oblik romana u prvom licu jednine, budući da ne održava dramatsku liniju događaja, već poetsku, opredmećuje svet *kroz samo događanje jezika*, kroz, dakle, pripovedačevo *jezičku sročenost čovekovog iskustva sveta*. Strogo logički i graduelno, naracija, poređak i sklop radnje ne postoje u lirske romani. »Temeljna priča, na razini događanja, nema sama po sebi nikožno značenje, već poruka proizilazi iz tematske dinamike verbalnih konotacija« (Ivo Vidan). *Jezik* je, dakle, onaj »trag konačnosti« koji, rekli smo, obrazuje i razvija lirski roman. Utoliko *jezik* uvlači *svoju* istinu u bit lirske romana. Stoga, konačno, i možemo istaći da lirski roman (budući da mu na putu ne stoji radnja, dakle narativni oblik konkretno postojećeg), kao prvenstveno jezičko umetničko delo (*jezičko = differentiæ specifica lirske romane*), raškriva bivstvujuće kao bivstvajuće (prema: M. Heidegger i »Jezik je ono događanje u kojem se za čoveka uopšte tek raskriva bivstvujuće kao bivstvajuće...« – u: Martin Heidegger, »Unterwegs zur Sprache«, 6-te Aufle, 1970).

Upravo na liniji ovakvih književnoteorijskih pretpostavki građena je i struktura »Dnevnika o Čarnojeviću«. Prethodna književnoteorijska izvedba upravo je, dakako, ono čega se moramo držati prilikom analize »Dnevnika...«: ovaj roman, naime, opredmećuje svet kroz samo događanje jezika, kroz pripovedačevo jezičku sročenost čovekovog iskustva sveta. »Ovo jedinstveno ovlađavanje celinom« čovekovog jezički sročenog iskustva sveta na fonu romaneske strukture osmišljeno je u okviru »osamostaljivanja melodiskog toka pripovedanja u odnosu na ostale vidove pripovedanja, ne dovodeći pri tome u pitanje poruku književnog dela«¹⁴. Ovaj, kako ga mnogi nazivaju, poetski činilac narativnog toka romana »Dnevnik o Čarnojeviću« očit je već u prvini rečenicama: »Jesen, i život bez smisla. Proveo sam noć u zatvoru sa nekim Ciganima. Vučem se po kavanama. Sednem do prozora i zagledam se u maglu, i u rumena, mokra, žuta drveta. Gde je život? One krave, crvene, tople šume, nepregledne poljske šume, kako me umriše...«¹⁵.

Navedeni pasus moguće je shvatiti kao odlomak iz unutrašnjeg monologa. Vreme u kojem se govori je prezent i »ono omogućava govorniku veoma subjektivna razmišljanja«. Tu je i narator koji se poistovećuje sa samim sobom u prošlosti. U stvari, u ovom romanu glavna ličnost je distancirani narator koji, kao u klasičnom romanu u prvom licu jednine, »svog prethodni život udaljava od tačke posmatranja u kasnijem periodu života«⁵. »Dnevnik...« je u tom smislu veoma blizak Hamsunovom romanu »Glad« (1890) i Flöberovo dužoj noveli »November« (1842). U sva tri teksta autorova sopstvena verbalna izvedba je narrativni monolog dat u istorijskom, odnosno gramatičkom prezentu. U ovom vremenu, kako je nedavno rekao i jedan gramatičar, »govornik kao da zaboravlja na vreme i seća se onoga što priča isto onako živo kao da se dešava pred njegovim očima«. To je, u stvari, »evocirajući« prezent, odnosno, kako bi rekao Dorit Kon. (D. Cohn), narrativni prezent u prvom licu. »Mada se logično odnosi na prošlost«, kaže ova autorka, »narrativni prezent trenutno stvara iluzornu (kao da) koincidenciju dvovremenskog nivoa, bukvalno evocirajući trenutak o kojem se priča u trenutku naracije«.⁶

Logika monološkog organizovanja pripovedne strukture teksta romana »Dnevnik o Čarnojeviću« upravljena je na doživljajni subjekt »koji se manifestuje u saopštavajućem iskazu«. Za logiku, na ovakav način organizovane pripovedne strukture romana, karakteristično je da »lirske iskazne subjekte ne pretvara objekt doživljaj, već doživljaj objekta u svoj iskazni sadržaj«.⁷ Pri tome na video izlazi sama bit jezika. U njegovom samorazumevanju, koje pokreće tekst romana, leži i izvor one »konkretnе imanencije doživljavajućeg subjekta u totalnosti njegovih duševnih snaga«, o kojima u svojoj fenomenologiji govori Husserl. Ipak, ovaj subjekt – narator ne pojavljuje se u romanu kao neki subjekt »koji prosti posmatra i razumeva«, već kao onaj koji je »ugrađen u univerzalno-istorijski sklop«. Ustinu, u romanu je subjekt – narator – Jovan Rajić, kao konkretno doživljavajući subjekt, uvučen u jedan specifičan povesno-duhovni svet – iracionalni, poetski, antikonformistički svet takozvanog sumatriza – »u čijem se doživljavanju i na-knadnom razumevanju objektivacija, izvora, ostatak i spomenika prošlosti izgraduje povesni život«.⁸ Na taj način u »Dnevniku...«, in nuce, »pitane o povesnosti života postaje pitanje o povesnosti povesti razumevajućeg subjekta«.⁹

Ovo pitanje, međutim, u okvirima formalno-strukturalnog plana dela, možemo razumeti kao pitanje pripovedačeve unutrašnje tačke gledišta.

2. Unutrašnja tačka gledišta

Na osnovu Rombergove (B. Romberg) teorije stanovišta s kojega se pripoveda (nem. Erzihstand-punkt, Standort, Perspektive, Orientierungszen-trum; franc. le point de vue), roman »Dnevnik o Čarnojeviću« bio bi »priča u prvom licu jednine u kojoj se pisac povlači i daje reč jednom junaku – pripovedaču«.¹⁰ Autor se neprestano krije iza junaka-pripovedača, pa se u tom slučaju može govoriti o unutrašnjoj tački gledišta.¹¹ Uz to, u »Dnevniku...« narator je glavna ličnost romana; on je »um kroz koji se prezentira materijal priče« (Cl. Brooks). Drugim rečima, »stanovište pripovedača uklopljeno je u samu priču« (Fr. van R. – Guijon). »U romanu ne postoji autoritet koji bi bio spoljašnji u odnosu na samo delo« (P. Lubbock). Ovo poetološko postavljanje pitanja o narrativnoj situaciji u kojoj se kreće roman »Dnevnik o Čarnojeviću« zahteva, međutim, da se metodski prevaziđe književnoteorijski horizont, istražujući, namah, okolnu opredmećenja strukture, koja, koliko god to bilo relativno i indirektno, protizlaze iz jedne »iskazne strukture u epsko-fikcionalnoj oblasti«. Drugim rečima, naše istraživanje unutrašnje tačke gledišta u »Dnevniku o Čarnojeviću« ostaje, istovremeno, i istraživanje »koje se odgovarajuće prilagođava jednom novom predmetnom području«, a koje se, po našem mišljenju, nalazi u neposrednoj blizini epsko-fikcionalnog prostora kakav je roman u prvom licu jednine.

Reč je, svakako, o istraživanju logičko-saznajno-teoretskog odnosa unutarnje tačke gledišta u romanu »Dnevnik o Čarnojeviću« i naratorove spoznaje zbilje – zbirka, dakle, njegovih iskustava, njegovih gledanja i njegovog znanja u »imaginarnom mediju pesničkog tvorenja«, pri čemu se zbir naratorovih iskustava i znanja razumeva neposredno u univerzalitetu jezičke srođenosti čovekovog iskustva sveta. Jasno je, međutim, da naš zahtev za ovakvim istraživanjem odnosa počiva na jednoj charakteristica universalis romana u prvom licu jednine – a to je da ovaj oblik romana, in nuce, zadržava jezički pogled na svet. Činjenica da se ovaj oblik romana u svom egzistencijalnom nivou priređuje kao logos, zadržavajući jezički pogled na svet, ima svoje konsekvence. Naime, ovakav oblik romana »ne samo da svoju sopstvenu istinu ima u sebi, već ima i svoju sopstvenu istinu za nas«.¹² Odi-sta, davno je već rečeno da je jezik ona sredina u kojoj se spajaju »ja« i »svet«, u kojoj se »pripovedačevo Ja i svet prikazuju u njihovoj izvornoj sa-pričnosti«.

Prozilazi da onaj koji u romanu »Dnevnik o Čarnojeviću« govori »ja«, pripovedač-protagonist, »dovodi u govoru do govora odnos prema bitku. (...) U pripovedačevoj jezičkoj srođenosti čovekovog iskustva ne obraću-nava se i ne meri ništa postojeće, već do reči dolazi bivstvujuće, onako kako se ono kao bivstvujuće i značajno pokazuje čoveku«.¹³

»Ležim, a moji prozori su žute boje. I, kukavan i bolestan, ja vidim kako iz mračnih podrumskih prozora viri zima. Ovo žuto lišće, puno snega, prati me već tri godine i pada mi na grudi i ubija me, ležim, i vidim samo drveće kroz prozor. Razgovaramo. Lišće mi nije zbogom, i pada. Zar nije ljubav samo lišće? Ja tako malo volim ljudе, a lišće me tako dobro umiri. Moj život zavidi od njega. Umoran sam. Otišao bih nekudaleko i ne bih se osvrnulo. Otišao bih nekuda u žuto lišće, ko zna kuda; a kad bi neko plakao za mnom, ja bih napisao kartu: 'Zbogom, idem da ozdravim'.

Tražim dah, izgubio sam ga negde u lišću. Plaću oko mene, ali ne za mnom, nego za rumenilom, kojeg nema više u mojim očima...«¹⁴

Sve je u ovom odlomku podređeno jednom melanholičnom dolaženju – do reči, jednom razumevajućem i tunačecem Platonovom »begu u logu« koje se, budući jezik sâm, »utemeljava u zbilji, u svojoj zbilji koja je zbilja bivstovanja«. Subjekt se, rekao bi Pol Riker (P. Ricoeur), »postavlja onako kako se svet pokazuje. (...) Lične zamenice stoje u službi ovog postavljanja i tog pokazivanja; one, na najkraćoj stazi, označavaju apsolut ovog postavljanja i pokazivanja, koji sazda ovostranst i onostranst govora:

personalna ovostranst, iz koje proističe čin govora – onostranst sveta na koji se on usmerava, ukoliko kazuje nešto o nečem. (Pripovedačev) govor je koliko temelji, toliko objekt. On je posredovanje. On je *medijum*, ona 'sredina' u kojoj se uspostavlja subjekt i pokazuje svet«.

Tako se u celini potvrđuje ono što smo gore utvrdili: u pripovedačevu govoru, na relaciji subjekt-objekt, »predstavlja se sam svet«. Pripovedačev lirska »ja« pretvara, kako Kete Hamburger kaže, »doživljaj objekta u svoj iskazni sadržaj«. Ovaj pripovedačev doživljaj objekta, koji se u romanu pretvara u njegov iskazni sadržaj, a koji je istoznačan sa »fingiranom iskazom stvarnosti« – uvek i nanovo sledi svoju unutrašnju tačku gledišta. Unutrašnja tačka gledišta pripovedača, pak, u romanu nije uvek jednoznačno data i njen stepen »poklapanja« sa stvarnošću i nije uvek isti. U nekim odeljcima romana ova se pripovedačeva unutrašnja tačka gledišta poklapa s poetsko-impresionističkom interpretacijom stvarnosti, u nekim slučajevima s ekspresionističkom, u mnogim s cinično-naturalističkom, a veoma često s »melanholično-ironičnom« interpretacijom konačnosti našeg povesnog is-kustva. Kada je reč o ovom poslednjem slučaju, tada je »Dnevnik o Čarnojeviću« sasvim legitiman prethodnik romanu »Stranac« (1942) Albera Kamija (A. Camus). Vodeći računa o svim navedenim »ravnima« unutrašnje tačke gledišta, odnosno o njenim ispoljavanjima u strukturi »Dnevnika...«, relevantno je bilo pretpostaviti da ove ravninu unutrašnje perspektive pripoveda-nja imaju isti ontološki horizont. Sve ove ravni, naime, »na niti vodilj jezika«, u univerzalitetu, dakle, jezičkog iskustva sveta, spoznaju ono što jeste, a to, prema Kantu, »znači kako je to što jeste dato u prostoru i u vremenu i kakvo je predmet iskustva«.¹⁵

Jedan odlomak iz »Dnevnika...« delom će ilustrovati, verujemo, upravo ono što je malopre rečeno;

»Kome ja ovo pišem? (...) Ja pričam to tihim i mokrim, proletnjim uli-cama, po vodama i gradovima žutim od jesenjeg sjaja, o njoj, vitkoj, bledoј, čistoj i maglovitoj, o njoj, o mladosti. Ko zna, kud i zašto me vodi, ja idem za njom. Njoj krave šumarke, njoj mrtvace, njoj moje zdravije, njoj se klanjam, pred njom klečim, jedino dobrom i večnom. I moja ljubav, promišljena i ironična, već davno nije bučna. Ah, sve je to tako smešno. Nemoćan sam, tužan i zamišljen. Ne deje mi se da živim. Ja sam se borio na Pont-Nefu. U vizijama belim, i ja sam išao poguren za Carem preko Berezinskih santi. U Pont-Nefu. Ludim ležao sam i ja do nogu Neronovih, kad je Rim goreo u miru žara, a Pompeja, sa vitim strukom prolazila i kikotala se prijatelju, koji je sa zapuštenim ustima vikao im Omira i pevao more u zalasku Sunčevom. Držim svoj mali život sa potresen i uplašen u rukama, čudeći mu se, kao što drži crni evnus prsten sultana u rukama, dok se ona kupa. On je u mo-jim rukama, a nije moj. Umoran sam, zadovoljan, zamišljen i smešim se. Šta je nama ubiti tri miliona ljudi? Mi smo slobodni i znamo: da je nebo svud na svetu isto i plavo. Došla je smrt još jednom, kao nekad davno, ali će iza nje doći sloboda. Značemo da je nebo svud lepo, a da ništa ne može da ne zna da nas zadrži. Sve je propalo, ali će se to urlikom raširiti od jednog okeana do drugog. Zamišljena i bleđa lica, sva ta lica, sve te gorke, muške umorne glave, kad se budu vratile sa krvavih nepreglednih granica, biće željne onog, što je do sad smelo samo bilje u šumi i oblaci. Naučili smo da pijemo život dublje no ikad, od kada svet postoji. Strahovito, uplašeno, pažljivo, ja gle-dam život i držim ga rukama koje drhte, i gledam oko sebe šume i puteve u nebo.«¹⁶

Sve je u navedenom tekstu, koji je jedan oblik iskaza stvarnosti, zemljenje tako da čitaocu priredi doživljaj beđe i jada, uzaludnosti, principijel-nog nihilizma, svebesmisla, događaje melanholijske kao onotološkog priusa svevažećeg i bit negativiteta, kojim nikao nije ovlađao tako što bi mu u opšto-sti ljudskog iskustva tragove izbrisao, ponistišio na jedan dubok, neproziran način. Ovdje se izvorna jezičnost ljudskog bitka-usvetu prikazuje kao *pogled na svet*. U romanu Crnjanskog reč nije puka kovina, no je, kako Platonov Kratil zahteva, ona koja u tekstu pravilno leži, te posreduje, na jedan lo-gičko-refleksivni način, povešno događanje bivstvujućeg koje svome bitku primereno otkriva zbilju. Međutim, sigurno se ne radi, kako bi rekao Gadamer, »o podržavajućem prikazu u smislu neposrednog odslikavanja, tako da bi glasovna ili vidljiva pojava bila odslikana, već je bitak (ousia) ono što udo-stojimo označe da bude (einai), ono što treba da riječju bude učinjeno ot-krivenim«. Reč pripovedačeva, odista je predmet rada njegova duha. »On je obrazuje u sebi tako što misao izmišlja i do kraja domišlja«. 19 Unutrašnja reč pripovedačeva duha čisti je čim cogita, pri čemu »apodiktičko jezgro Ja-mislim obrazuje i ono transcendentalno u simbolskoj funkciji fingiranog is-kaza stvarnosti«. 20 Pripovedačevu samoizlaganje biti povesne zbilje ne leži, ipak, kao što je Husler dokazao, u području imanencije subjektivnosti, no u konstrukciji njegove *protičuće Intencionalne svesti*, A to, končno, nije ništa drugo do »kružno kretanje između »Ja-jesam i Ja-govorim«. Pripovedač u »Dnevniku...« tako je sazdan da je »sposoban da označi eg...«, »...cialno tlo s kojeg potiče i da se sam spozna kao način bivstvovanja o kojem govorii. 21 Tako dolazimo do horizonta razumevanja pripovedača iz »Dnevnika o Čarnojeviću«, kao onoga koji u beskonačnosti duha i stvaralačke moći raskriva, u slobodi romana kojem je on temelj, izvor svoje transcendentalne subjektivnosti.

3. Pripovedač ego cogito kao »transcendentalna subjektivnost«

»Jesen, i život bez smisla«. (...) »Ali ako umrem, pogledaće posled-nji put nebo, utehu moju, i smesić se«. Prva i poslednja rečenica romana »Dnevnik o Čarnojeviću« vode, unutar fenomenologije pripovedačeva is-kuštva, području čiste faktičnosti, iz koje se valja uzdici u sferu apodiktički osiguranog pitanja o sebi, u sferu čiste egzistencije. Pripovedačevu »Ja jesam«, njegovo ego-cogito na tlu njegovih rasudiljivanja nije privid, niti suvisi san. To »Ja-jesam« postavlja sebe u strukturu romana kao očeviđnost kome je bitak *jezik* i koji kao jezik u odnosu na čitaoca stoji na posve prirodan na-čin kao čitaocu »unutar-svetovna egzistencija«. Svet pripovedačeva co-gita za čitaoca nije ništa drugo do svet koji i za čitaoca postoji u evidentnom važenju. Budući konstituisan na višem stupnju jezika, dakle jezika književnosti (odnosno metajezika), pripovedačev ego cogito iz »Dnevnika...«, u od-nosu na objektivni svet, svoj originaliter raskriva (pokazuje) kao transcen-dentalnu subjektivnost. Ali, istovremeno, to se mutatis mutandis, ponavlja i za njegov odnos prema ostalim »junacima« romana. I za njih je on, budući

onaj koji kazuje, »ja«, budući da je, dakle, oblikovan iznutra, konstitutivno i strukturalno odlučen kao transcendentalna evidencija. Njegov povlašten položaj u strukturi romana čini ga uvek višim od samopristunosti dogadaja i predmeta koje opisuje. U jednoj metajezički shvaćenoj ravnici jezika, njegov položaj u strukturi romana čini ga *zbiljski* prisutnim. Njegova, kako bi rekao Husserl (Husserl), »aprezentivna priroda«, njegov konkretni ego, strukturalno je odijeljen od drugih egoa u romanu. Drugim rečima, *aprezentacija* pri-povedača i *prezentacija* ostalih likova u romanu »tako su stopljene da su u zajedničkoj funkciji jednog opažanja«, koje u sebi ujedno prezentira i aprezentira, a ipak za celoviti predmet (romana) proizvodi svest o njegovu samopostajanju.²² Stoga se i može reći da je svako pri-povedačev opažanje (njegovi iskazi i sudovi) u strukturi »Dnevnika...« – transcendirajuće. Pri-povedačev iskazni subjekt, »kao terminus koji izražava intencionalitet svoje svesti kao sveti o nečemu«, u romaneskoj strukturi samih iskaza nije onaj, važno je da se u ovom kontekstu naglasiti, koji kaže imam svest o nekom predmetu, već postoji/svest o ovom predmetu.²³

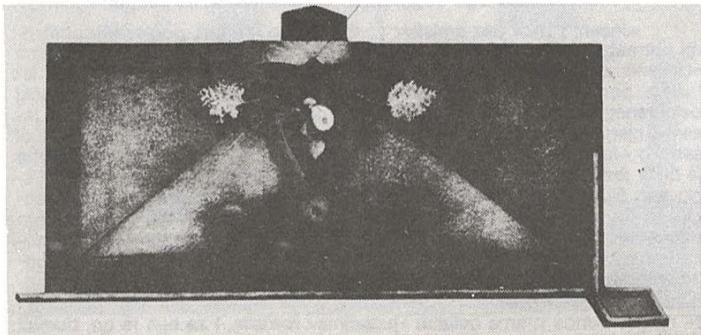
Bitna struktura pri-povedačevih iskaza uvek je pozivanje na sebe. Shodno tome, i njegovo Ja, njegov cogito u odnosu na nereflektovane svesti ostalih junaka u delu (ukoliko se o takvima, osim u jednom slučaju, u »Dnevniku o Čarnojeviću« uopšte može govoriti) pojavljuje se kao apodiktički sadržaj jedne transcendentalne subjektivnosti, odnosno transcendentalnog iskustva. Pri-povedačeva transcendentalna subjektivnost u strukturi romana je totalitet ego cogita koji izlaze njen apodiktički sadržaj. Ovaj apodiktički sadržaj pri-povedačevog transcendentalnog iskustva u romanu se dovršava kao mišljenje. Svakako, ovo mišljenje, kako proizlazi iz prirode samog Ich-romana, nije ništa drugo do mišljenje *nousa*, »što se misli kao najviše i najzbiljske bivstvujuće, koje u sebi sabire bića sveg bivstvujućeg«.²⁴ Njegova »svedočujuća osnova« je jezik, odnosno »jezičnost čovekovog iskustva sveta uopšte«. Budući direktno jedinstvo svoje reflektujuće svesti, pri-povedačeva Ja se ponaša spekulativno, ali njegove reči ne »preslikavaju bivstvujuće«, već izriču jedan odnos prema celini bitka i omogućavaju mu da dođe do govora«.²⁵ Pri-povedač u romanu sebe daje kao proizvod svojih stanja. Na isti način, u aktu refleksije, pri-povedač prijava sebi i stanja tudište egzistencije, aktuelizirajući ih i prevedeći u konkretnu totalnost sebe. Ipak, u odnosu na stanja tudište egzistencije prisutnih u romanu, on je, bez sumnje, transcendentan svima. Jer, kako kaže Sartre (Sartre), odnos pri-povedačevog egoa prema svojstvima, stanjima i akcijama (drugih bića u romanu) nije odnos emanacije (kao odnos svesti prema osećanju), ni odnos aktuelizacije (kao odnos svojstva prema stanju). To je odnos poetske produkcije (u smislu polein) ili, eko hoćete, kreativacije.²⁶

Odista, u krajnjoj liniji, odnos Ja-pri-povedača u romanu prema svojstvima, stanjima i akcijama ostalih svesti (lica), jeste odnos romansijera prema svome delu. U svemu, opet, svedočujuća osnova je jezik »zamišljen kao beskonačan totalitet (logički, estetski, pragmatički, poetski, itd.) svezkog doživljajnog polja iskazanog subjekta«.

Na konkretnom primeru romana koji smo analizirali, ovo doživljajno polje iskazanog subjekta, odnosno kazivanje fingiranog Ja-pri-povedača »Dnevnik o Čarnojeviću«, ukazuje se, u »konačnost našeg povesnog iskustva«, kao »mimesis jednog iskaza stvarnosti u mimesisu jedne stvarnosti«. A to je u pesničko-fenomenološkom pogledu u svemu saglasno s biti pri-povedanja u prvom licu jednine

BELEŠKE:

- 1 Termin Kete Hamburger. Vidi njenu studiju »Die Logik der Dechung«, 1957. Preveo na srpskohrvatski dr Slobodan Grubačić;
- K. Hamburger: »Logika književnosti«, »Nolit«, Beograd 1976.
- 2 K. Hamburger, op. cit., str. 267.
- 3 Nikolaj Milošević: »Roman Miloša Crnjanskog«, 1970.
- 4 Miloš Crnjanski: »Dnevnik o Čarnojeviću«, »Naprijed«, Zagreb 1967. Biblioteka srpski i hrvatski pisci XX veka, kolo treće, str. 9.
- 5 D. Cohn, Transparent Minds, Princeton University Press 1978, p.155.
- 6 D. Cohn, op. cit., str. 198.
- 7 K. Hamburger, op. cit., str. 267. (8 Ludwig Landgrebe: »Problem povesnosti života i Huserova fenomenologija«, »Gledišta«, 1-2, 1982, str. 59.
- 9 Ludwig Langrebe, op. cit., str. 59.
- 10 Berlitz Romberg, op. cit., p. 27.
- 11 Termini »unutrašnja« i »spoljašnja« tačka gledišta dati su u Šiplijevom »Rečniku svetske književnosti«. – Shipley J. T., ed., Dictionary of World literature. Criticism, Forms, Techniques, New Revised Ed. New York 1953.
- 12 H. – G. Gadamer, op. cit., str. 477.
- 13 H.-G. Gadamer, op. cit., str. 492.
- 14 Miloš Crnjanski, »Dnevnik o Čarnojeviću«, »Svetlost«, Sarajevo 1967, str. 46-47.
- 15 Paul Ricoeur: »Budućnost filozofije i pitanje o subjektu«, »Pitanja«, 47 1973. Tekst je jedno od poglavljaja knjige: »Le conflit des interprétations«, 1969.
- 16 H.-G. Gadamer, op. cit., str. 488.
- 17 Miloš Crnjanski: »Dnevnik o Čarnojeviću«, »Svetlost«, Sarajevo 1967, str. 25-26.
- 18 Hans Georg Gadamer, op. cit., str. 445.
- 19 H.-G. Gadamer, op. cit., str. 461.
- 20 Paul Ricoeur, op. cit., str. 194.
- 21 Paul Ricoeur, op. cit., str. 199.
- 22 Edmund Husserl, Kartezijanska meditacija, I, op. cit., str. 136.
- 23 Vidi: Žan-Pol Sartre, Transcendencija Ego-a. U: Ž.-P. Sartre: »Izabrana dela«, knjiga VIII, »Nolit«, Beograd 1981, str. 304.
- 24 H.-G. Gadamer, op.cit., str. 493.
- 25 H.-G. Gadamer, op. cit., str. 506.
- 26 Žan-Pol Sartre, Transcendencija egoa, – Navedeno izdanje str. 313.

DUBROVNIK/STRADUN

On i ja

*u sobi
na ulici
u vazdušastom mirisu što plovi po vrelom vetrovitom nebu
sija (es scheint) tvoj duh dalek
i hladan
kao dubok tvrdi kamen obrastao školjkama i tišinom.
dok me talas i razredeni dah orgulja vode negde (gde?)
u bezvreme
slutim kotrljajući blesak iz oka/mora.
jedan jedini.*

dordje kuburić

*ON I JA
proganja
me, ponekad ga poznajem ali za kratko.
sakriva svoje pesme brižno i sebično. ne*

*da mi da ih čitam, dozvoljava da maštarm,
kad mu čujem glas zadrhtim, u određenim vremenima zove me u šetrnu
i onda ruku pod ruku, čuteći prelazimo
preko semafora, i reči.
kada sam s njim mrzim ga, on
to ne zna
i verovatno zato dobar je prema meni.
kada umre spaliču ga i pojesti.
ponekad ču mu zapaliti sveću.
ako mi dozvoli.*

PRED LICEM

*krećem se, umirem i oživljavam.
ubijan sam hiljadama puta
i uzvraćao, ubijao, više, basnoslovno više.
ne znam da li sam mlad ili star, čovek?*

*gore dole levo desno okolo naokolo
vraćam se (uvek) i
silazim
odlazim
dhtim i plačem.*

*(ne plačem)
čekam prividjenje
providjenje.*

*i bojam
se, i bežim.*

*dok pijemo kafu (nekter)
i vodu (široku i duboku)
osmehujemo se.*

*osmehujmo se
gleđajmo se tiho u oči
u lice.*

apogej

*Apogej, reč od daljine, od nezamislivih brojki
apogej koji, namesto Meseča,
čuva u formuli moja konačna zadovoljstva
distanca koja pomaže da preživim
razdaljina na koju se spremam
apogej od glatkih popločnih staza
apogej pust i koji me čeka
čuvajući na kraju nešto zauvek važno
i koje ni samo sebi ne vidi čitav smisao
gradeći se od onog drugog kraja,
od tuge, od blizine,
gradeći se od nevažnih melih koraka
i neprimetnih poskakivanja,
apogej, za čiju boju još uvek ne postoji reč,
već je to tek neuobičeni pojам
nametnut mome oku kao spas
kao nužnost koja obećava nešto dalje od kuće, od obale,
apogej koji kroz mene izgovara reč: daljina,
koji se ponavlja, koji je konačna mantra,*

*zbog koga se zidovi čine nevažno slabi
i nadalje: ograde, granice, lomni mostovi,
sve to, u nekoj hrabroj misli,
postaje prozračno, prozračno, prozračno.*

jelena lengold